ספרות עזר · תולדות עם ישראל

משפחות סופרים

הרב שלום אלבק

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

משפחות סופרים

הרב שלום אלבק

מקור הטקסט: ויקיטקסט · רישיון: CC BY-SA 3.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/משפחות-סופרים/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 5
פרק ב 10
אבא 14
ר' אבא 15
ר' אבא א 15
ר' אבא ב 16
ר' אבא ג 17
ר' אבא ד 18
ר' אבא ה 18
ב 19

משפחות סופרים הוא אוצר שמות התנאים והאמוראים, החסידים ואנשי המעשה, אשר נמצא זכרם בספרי חכמינו ז"ל. עם קורות ימי חייהם, דרכיהם ומעשיהם בקדש כפי הנמצא מסופר אודותם בתלמוד בבלי ובירושלמי ובתוספתא, ובמכילתא ספרא וספרי, ובמסכתות קטנות, ובמדרשים, ובספר הזוהר, ובילקוט, ובספרי ותשובות הגאונים הקדמונים ז"ל. ערוך ומסודר על פי סדר א"ב עם באורים והערות.

מאת

שלום במו"ה **יחזקאל** זללה"ה **אלבעק**

חלק ראשון

מערכת אות האל"ף

חוברת ראשונה

(ר' אבא – ר' אבדימי דמן חיפה)

נוסח השער ורשה תרס"ג

הקדמה

רבי חזקיה, ר' יעקב בר אחא, רבי יסא בשם ר' יוחנן, לעולם אל יהא הפסוק הזה זז מתוך פיך, ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה (תהלים מז), רבי יוסי בי רבי אבון, ר' אבהו בשם ר' יוחנן וחברייא, ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך (שם פד), רבי חזקיהו בשם רבי אבהו, יהי רצון לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו משעות החצופות הקשות הרעות, היוצאות המתרגשות לבוא לעולם. (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א).

אמר המחבר אם כי כונת החבור תוכנו וענינו מבוארים בהשער, אבל עוד נשאר לי לדבר אודות איזה ענינים, אשר לא יכירם מקומם בפנים הספר והם: א) לתת דין וחשבון לפני הקוראים על פעלי ומעשי ידי, מה ראיתי על ככה ומה הניעני לעסוק בעבודה הזאת המפרכת את הגוף והמקצרת את הרוח; גם למה זה הרביתי לעשות ציונים ומראה מקומות אין מספר, אשר אם כי הנקרנים[2], המבקרים ומחפשים מומים[1], ימצאו מקום להתגולל ולהתנפל עלי, כי חפצתי להתגדר בבקיאותי ובמלאכת החפוש, אבל מה אעשה אם שלמות המלאכה צריכה לכך, וכי לדעתי תועלתם רבה מאד, כאשר אבאר בעז"ה. – ב) לבאר את חובת ותועלת לידע בבירור את שמות חכמינו ז"ל התנאים

[1] על אלו וכיוצא באלו, ע' מ"ש הגאון בעל מתנות כהונה בהקדמת פירושו למד"ר, והמשיל אותם לזבובים אשר ימאסו בבשר החי והטוב, ויעצמו עיניהם מראותו, ויבחר במורשה באושה ומוצצו, והיתה כדבש לפיהם וכו', יעו"ש בארוה. ובהקדמת המפרש זקוקין דנוא לתנא דב"א.

[2] ע' ברכות נ. ובערוך ערך נקר א'.

והאמוראים, אשר אנחנו הוגים ולומדים מאמריהם ז"ל, וכן את החוב והתועלת לידע את ענייניהם וסדר זמניהם. – ג) לבאר עד כמה חכמינו ז"ל בעצמם עסקו והשתדלו בזה ועשו להם מסורת וסימנים לזכור שמות האומרים שלא יתחלפו, כמו שהשתדלו לזכור המאמרים עצמם שלא ישתכחו. – ד) ליתן טעם על שם הספר, אשר קראתיו "**משפחות סופרים**", ואגב יבואר טעם השם "סופרים" אשר נקראו בו חכמינו ז"ל בכלל, ומצורף לזה עוד ענין אחד המתיחס אל הקודם, והוא – ה) העתקת תשובת הגאונים ר"ש ורב האי בבאור יתר תארי חז"ל. – ו) להודיע את הספרים והסופרים אשר על פיהם ערכתי וסדרתי את הספר; כי מלבד ספרי חכמינו ז"ל הרשומים בהשער, אשר המה ידועים לכל בר בי רב, עוד השתמשתי הרבה לרגל מלאכתי בספרי הגאונים הקדמונים, אשר כל דבריהם הם דברי קבלה איש מפי איש מפי האמוראים[3], והספרים האלה אם כי המה יקרים מאד, כי הלא המה שארית מחמדינו מימי קדם שאחרי חתימת התלמוד, אבל בכל זה עוד מוזרים הם ואינם ידועים להרבה מהקוראים חובשי בית המדרש. – ז) לבאר את ענין "מבוא הספר" וחלקיו, ומפתחות ענייניו, אשר הנני מזכירו בהרבה מקומות, ולגודל כמותו הוא מגיע לחבור שלם בפני עצמו, השי"ת יעזרני לסדרו ולהעריכו לדפוס בעגלא ובזמן קריב. – את כל הדברים האלה אשימה בפרקים, כדי ליתן ריוח להקורא להתבונן בין ענין לענין, וזה החלי בס"ד.

פרק א

ואומר אל החרים ואל הסגנים, ואל יתר העם, המלאכה הרבה ורחבה, ואנחנו נפרדים על החומה רחוקים איש מאחיו. (נחמיה ד' י"ג).

שנו חכמים בלשון המשנה, ומייתי לה בירושלמי הוריות ספ"ג, הסדרן קודם לפלפלן. ופי' המפרש מי שמשנתו סדורה לו בפיו ואינו חריף, הוא קודם לחריף, שיודע להקשות ולפרק בפלפולו, ע"כ והכי מסקינן שם בבלי [יד.] שלחו לתמן סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם, שלחו להם סיני עדיף, דאמר מר הכל צריכין למרי חטיא, ובסנהדרין [מב.] א"ר אחא בר חנינא א"ר אסי א"ר יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה, במי שיש בידו חבילות של משנה, קרי רב יוסף אנפשיה ורב תבואות בכח שור, ופירש רש"י מלחמתה של תורה הוריותיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה, לא כאדם המפולפל[4] ומחודד ובעל סברא, ולא למד משניות ובריתות הרבה, כי מהיכן יתגלה הסוד, אלא בבעל משניות הרבה, שאם יצטרך לו טעם בכאן, ילמדו מתוך משנה אחרת, או אם

[3] ע' בערך אבא בר אבא סי' ב' הערה ה'.
[4] ע' רש"י חולין פא. ד"ה התראת ספק.

יקשה לו דבר על דבר, יבין מתוך משניות הרבה שבידו, הא מני פלוני הוא ששמענוהו אומר כך, ע"כ לשונו הזהב. ואין לי מה להוסיף רק דברי התוס' שם דלפיכך קרי רב יוסף אנפשיה לפי שהוא היה הסיני והבקי כמבואר בהוריות שם, ויוסף נקרא שור כמ"ש בכור שורו הדר לו, ובעל שמועות הוא בעל חטין כדאיתא בהוריות שם הכל צריכין למרי חטיא, ע"כ. וזה לשון רב שרירא גאון באגרתו, ושבחו רבנן למאן דגמיר טובא דמגליין ליה טעמי תורה, דכיון דגמיר, וידע כמה תנויי, תני מילתא דקייט ליה ומילתא דמרווח ליה, ומילתא דעמיקא במשנה זו, ברורה במשנה אחרת, כההיא דא"ר אחא וכו', ואע"ג דמאן דתני ולא ידע לפלפולי, איזה חידוש ואיזה נולד אתי מיניה דלא תני במתניתין בהדיא, ולא ידע לדמויי ולאפוקי עיקר דיליה ממתניתין, אעפ"כ עדיף ממאן דמפלפל וסביר, ולא גמיר מאי דתני ולא מאי דאמור, מאי טעמא, דההוא דגמיר יכול לאורויי הנהו מדהני דשמעינן הלכה למעשה, וההוא דסביר לא יכיל, מאי טעמא, דמאן דלית ליה גמרא מאן נפקי ליה מסברא, אבל מאן דאית ליה גמרא לפום מאי דאמור, הוא ידע מה נפקינן ליה מגמרא[6], והיכא דפליגי אמוראי וסוגיין בעלמא כחד מנהון[5], ותניא בברייתא כאידך, עבדינן כההוא דתניא במתניתין כותיה, כההיא דאמרינן בזבחים [צו:] רב יצחק בריה דרב יהודה הוה שכיח קמיה דרמי בר חמא, שבקיה ואזיל לקמיה דרב ששת, יומא חד פגע ביה, א"ל רמי בר חמא, אלקפתא נקטן ביד, ריחא אתי לך ליד, משום דאזלת לקמיה דרב ששת הוית לך כרב ששת. אמר לי, לאו משום הכי. אלא מר כי בעינא מילתא מיניה, פשוט לי מסברא. ואי משכחנא מתניתא דפרכת לה, אמרת לי, אי תניא תניא, ורב ששת כי בעינא מיניה מילתא פשיט לי ממתניתא, ואי משכחנא מתניתא דפרכה ליה, אמר לי מתניתא ומתניתא וכו' ע"כ לשונו של הגאון, וע' עירובין [צ.], ובב"מ [צו:], ובשבועות [מה:], ויבואר בעז"ה בערך החכמים הללו. – והנה באמת נכלל כל זה בדברי הברייתא דל"ב מדות דר"א בנו של ריה"ג (מדה ט"ו), במדת שני כתובים המכחישים זה את זה, ומייתי לה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ה, רבי נחמיה אומר דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, צריכים להביא ראיה ממקומות אחרים, וכן הוא אומר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, ע"כ. והדברים נאים מאד למי שאמרם שרבי נחמיה היה מארי דמתניתי, דסתם תוספתא רבי נחמיה, ויבואר בערכו בעז"ה. וכן בירושלמי ברכות פ"ב ה"ג, ובעירובין פ"י ה"א, א"ר יוחנן כל מילא

[5] ע' מזה בסנהדרין ו. ובפי' רש"י שם, ושם לג. ברי"ף ובראב"ש ובפוסקים, ואכמ"ל.

[6] כל זה מבואר בהרבה מקומות, ולדוגמא ע' כתובות נג: א"ל רב חסדא לרב יוסף מי שמיע לך מיניה דרב יהודה וכו', א"ל משמע לא שמיע לי אלא מסברא לית לה וכו', א"ל אם משמע לא שמיע לך מסברא אית לה וכו' יעו"ש, ובחולין מד: "הני מילי מילתא דתליא בסברא, רבה בר חנה אַגְמַרֵיה סמיך יעו"ש, ועוד בכ"מ.

דלא מיחוורא מסמכין ליה מן אתרי סגין ע"כ, יעו"ש ובנמוקי יוסף ב"ק ר"פ החובל. וכ"כ הרי"ך בפרק הזהב (לדף נז.) וז"ל, ואע"ג דהא דרב נחמן לא איתמר בהדא דוכתא, לא איכפת לן בהכי, דכמה מילי בגמרא דלא מיפרשן בדוכתייהו, ומיפרשן בדוכתא אחריתי, ע"כ. וכתב ע"ז הרמב"ן במלחמות ה' שם: "והוא האמת שדברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר, וכולן צריכין זה אל זה מה שזה נועל זה פותח", ע"כ, וכ"כ התוס' בכריתות [יד.] ד"ה אלא, ועוד בכ"מ. וביותר תראה בהקדמת רבנו נסים גאון לחבורו הנקרא מפתח מנעולי התלמוד (הנדפס בווין תרי"ז, ובש"ס החדשים בווילנא), והוא סופר ומונה שם חמשים כללים להודיע מקום כל ההלכה שנאמרה שלא במקומה ועיקרה, יעו"ש ותראה נפלאות מחכמת ומסדר ויושר הלמוד של רבותינו הראשונים ז"ל. ועתה הגע בעצמך הן חכמינו ז"ל אשר זה דרכם בקדש בהרבה מקומות להלל ולשבח את החדוד והפלפול האמתי אשר נהג בזמנם, לא במובן חדוד ופלפול של האחרונים, אשר כבר צווחו עליהם הגאונים, ה"ה החסיד הקדמון בס' ארחות צדיקים סוף שער התורה, יעו"ש בארוכה, ומוהר"ל מפראג בס' דרך חיים פי' על אבות, ומוהרש"א בחי' אגדות בב"מ [פה.], והגאון בעל חות יאיר בתשובותיו סי' קכ"ג, ועוד ועוד, אבל מובן מלות "חדוד" "ופלפול" בתלמוד הוא מהירות וחריפות השכל והסברא הישרה, ורוחב לב להבין עומק הדברים, וכן להבין דבר מתוך דבר, ולחדש הלכה ע"פ השכל, ולאמרה בשינון בלי גמגום, שזהו עיקר הכונה בכל מקום שנזכר לשון זה, כמו באבות בברייתא [פ"ו מ"ו], מנו בין מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם "בפלפול התלמידים", וכן בנדרים [לח.] משה נהג טובת עין בהפלפול שניתן לו, ונתנה לישראל, ובתמורה [טז.] אלף ושבע מאות ק"ו וגז"ש ודק"ס נשתכחו בימי אבלו של משה, והחזיקן עתניאל בן קנז מתוך "פלפולו", ובירושלמי תרומות פ"ד ה"ג, א"ל ר' יוחנן ממאן שמעיתה, א"ל "מפלפול" חברייא שמעית, ובשבת [לא.] "פלפלת" בחכמה, ובחולין [קי.] "מפלפולו" של ר' חייא, ובב"מ [פה:] אמר ר"ל על ר' חייא רבש"ע לא "פלפלתי תורה כמותו, ובכתובות [קג.] א"ל ר' חנינא לר' חייא בהדי דידי קא מינצית דאי ח"ו נשתכחה תורה מישראל מהדרנא לה "מפלפולי", ובעירובין [סז.] רב ששת מירתע כל גופיה "מפלפוליה" דרב חסדא. וכן החדוד, בספרי ר"פ חקת (פס' קכ"ג) וכל כך למה כדי "לחדד" את התלמידים, וכן הוא בעירובין [יג.] וש"נ, ע"ש ובברכות [לג.] ע"ש, וכן בקידושין [ל.] ושננתם שיהו דברי תורה "מחודדים" בפיך, שאם ישאלך אדם אל תגמגם אלא אמור לו מיד, וכן בשבת [סג.] שני ת"ח "המחדדין" זה את זה בהלכה, ובעירובין [יג:] אמר רבי (או רב) האי "דמחדדנא" מחבראי דחזיתיה לר' מאיר מאחוריה וכו' יעו"ש, ובנדה [יד.] רבי ריש מתיבתא ושכיחי

רבנן גביה "ומחדדין" שמעתתיה, ובב"מ [פד:] ניזיל ר"א בן פדת "דמחדדן" שמעתיה, ובשבת [פב.] א"ר הונא לרבה בריה מאי טעמא לא שכיחת קמיה דרב חסדא "דמחדדן" שמעתתיה, וכן רגיל שמואל לקרות את תלמידו רב יהודה בשם "שיננא", כמבואר בברכות [לו:] ושם נסמן, וכן בחולין [קי.] א"ל רב חסדא לרמי בר תמרי, חזינא לך דחריפת טובא. א"ל אי הוית באתריה דרב יהודה אחוינא לך חורפאי, ועוד כזה בהרבה מקומות, ועתה ראה זה שאחר כל אלו השבחים של המחודד והמפולפל, חשבו את הבקי והסדרן קודם לו במעלה, וכן אמרו בב"ב [קמה:] עתיר סלעין בעל "פלפול", עתיר כמס בעל "שמועות". הכל צריכין למרי חטיא, ע"ש. וכל זה הוא רקי, יען כי הבקיאות בסדר ישר, הוא משים את המעקשים למישור, ומברר את האמת הברורה, ומגלה את הפשט האמתי, וכל הקושיות והסתירות ינדופו כמוץ לפני רוח, ולמותר להאריך בזה, כי הרי כל דברי רבותינו האמוראים ז"ל בשני התלמודים, בפירושי המשניות והברייתות נוסדו רק על אדני הבקיאות, כדרכם ז"ל לאמר, תנן התם, לימא מסייע ליה, הא מני ר' פלוני הוא, לאו אהא איתמר וכדומה. וכל הש"ס מלא מזה, – ועתה ק"ו בן בנו של ק"ו בימינו אלה אשר נתמסכן העולם וחלש כבודה של תורה, ומרוב הלחץ זה הדחק השכחה מצויה, הרי כל הבא לעבוד עבודה לעשות מסורת וסימנים ואזנים לתורה לפתוח את הסתום במקום הזה, ממה שנאמר בו במקום אחד, על אחת כמה וכמה שהוא משובח ושכרו גדול מאד, כי הציונים ומראה המקומות יועילו לנו להעמיד את הגירסאות האמתיות, ולישא את המאמרים שהגיעו אלינו בשבוש על ידי הסופרים והמעתיקים שאינם בקיאים או שעשו מלאכתם רמיה, וכמה פעמים ישתברו כמה קולמוסין וישתפכו כמה דיו להעמיד השערות וסברות לבאר איזה מאמר מוקשה, וכולם לחנם, מפני שלא ידעו הגירסא האמתית, ולהביא ראיות לזה הוא אך למותר, וכבר הארכתי בזה בעזרת השם במקומות הרבה בהגהותי לתלמוד ירושלמי, אשר לדאבון לבבנו עד היום עוד לא נסקל מהמון השגיאות וחרולי הטעיות הרבות הנמצאות בו, ולרגל מלאכתי בחבורי הזה הנני מעתיק את הגהותי אלו בהרבה מקומות, אשר אני צריך להם, עיין עליהם ותמצא שאחר בירור הגירסא האמתית, הדברים מאירים ושמחים כנתינתן מסיני. והנה גם זה נודע ומפורסם, כי אחד מן הדברים היותר הכרחיים ונצרכים להבין את עומד דברי התלמוד הקדוש, אשר הוא עיקר ושרש דת הישראלי, רוח אפו ונשמת חייו, הוא לידע בבירור את שמות האומרים בו, הלא המה התנאים והאמוראים בוני בנין הגדול והקדוש הזה. וכן לידע את תולדותיהם וקורותיהם, חסידותיהם ומדותיהם. ובפרט לידע את סדר זמניהם, באיזה דור חיו, ובאיזה מדינה ישבו, אם בארץ ישראל או בבבל, וממי למדו, ואת מי לימדו.

כן לידע את מצבם החומרי, ואת התלאות והרדיפות אשר היו בימיהם. אשר לכל זה יש לנו, תהלה להש"י, מקורים נאמנים בשני התלמודים ובמדרשים, אבל המה מפוזרים על פני הימים הגדולים ורחבי ידים האלה, ואשר כל אחד מהידיעות הללו יעזרו ויועילו לנו מאד להבין על ידם כמה וכמה מעשים ודברים, אשר לכאורה נראים כתמוהים, וכן כמה וכמה לשונות, אשר הם לכאורה חסרי הבנה, וכן כמה וכמה בטויים קשים ושנונים אשר לפעמים נזרקו מפיהם נגד חבריהם או תלמידיהם, אשר לכאורה הם קשים לשמוע, כמו שכבר נתלבט על זה הגאון הנפלא בעל שו"ת חות יאיר סי' קנ"ב, יעו"ש, שדרכו בזה איננה סלולה, ודבריו אינם מספיקים לסתום פיות שונאינו ומנדינו אשר יצאו ממעינו, המגלים פנים בהם שלא כהלכה למען ימצאו מקום לשפוך בוז על נדיבים, להלעיז ולערער על מדותיהם הקדושות אשר באמת הלא רק המה היו מיסדי המדות, וגודרי גדריהם. אבל מה נעשה אם לעומת כל הצורך וההכרח שבזמננו זה לעסוק בענינים הללו, הן למורת רוחנו ולדאבון לבבנו, אנו רואים את כל החכמים והגאונים הגדולים והבקיאים הנפלאים, אשר בדורנו עומדים מרחוק, ולא אחד מהם אשר ינדב את לבו ואת כחו לעבוד עבודת הקדש, ולמנות את החסרון הגדול אשר יחסר לנו בסדור דברי ימי חכמינו ז"ל. ומדוע זה יסתפקו רק במעט הספרים אשר נתחברו בענינים אלו, אשר אם כי בערכם המה נפלאים ויקרים מאד מאד, כי הלא המה היו הראשונים אשר השתדלו להניח אבני פנה ליסד את הבנין, אבל עוד לא יספיקו ולא ירוו את צמאון הדורשים לידע את הדברים בסדר ישר על בוריים. והנה האמת אגיד ולא אכחד כי כאשר גמרתי בדעתי להשתדל להיות איש במקום שאין איש, וכאשר קרבתי אל המלאכה, ראיתי ונוכחתי לדעת כי לא לחנם יסוגו אחור וימשכו ידיהם ממנה, יען כי העבודה היא קשה מאד מאד, ולא עבודת איש אחד היא, כי הן לבנות בית כזה נדרש ידים חרוצות של חבורת הרבה חכמים בקיאים במלאכת החפוש, עם עקד ספרים רבים, ובנוגע לי הדל באלפי, הן כאשר החלותי לבנות את הבית, לא אחת רבצתי תחת משא העבודה, כי אמרתי אל לבי האם כח אבנים כחי, אם בשרי נחוש, ומה כחי כי איחל לגמור עבודת פרך כזו. כי הן לא כמחבר ספר אחד, מחבר ספר כזה, כי האיש אשר כל מגמתו רק לכתוב חדושי רעיוניו והגיוני לבו, הן מיד כאשר תנוח עליו הרוח, הוא יושב וכותב את הדברים על הספר בדיו, בלי מעצור. אבל ספר כזה אשר כל ענינו של מחברו הוא רק להעתיק דברי זולתו, ולחפשם ולקבצם מהרבה מקומות שונים ורחוקים זה מזה, אשר העבודה הזאת, מלבד מה שהיא סופגת ובולעת את רוב עתותי המחבר, עוד משחיתה את גופו, כי צער החפוש משעמם את דעתו, ומבלבל את מוחו, ומכהה את עיניו, ומחליש את עצביו,

וכמדומני כי כל איש אשר רק יביט בספר הזה, אף אם יהיה רק כקורא להתנמנם, כרגע יכיר את העבודה אשר עבדתי, ואת העמל אשר עמלתי בו, ואת התלאה אשר עברה על ראשי טרם הצליח חפצי בידי לסדרו; ומה גם כי אחרי כל אלה נפשי יודעת מאד כי עוד לא השלמתי את מלאכתי, ועוד השארתי חומר ולבנים הרבה, אשר שכחתים, או לא מצאתים, לשקעם בבנין הגדול הזה; אבל בכל זאת השיבותי אל לבי כי אינני בן חורין להבטל הימנה, ואם ימצאו חסרונות במלאכתי, הן לא עלי לבדי המלאכה לגמור, יבואו אחרים ויגמרוה, ותקרא המלאכה על שמם. – והנה אחרי כל הדברים והאמת האלה, יודע אני כי ימצאו עוד בינינו אנשים בעלי תורה, אבל עקשי לב, והם רחוקים מאד מהלמוד הישר והפשט האמתי, אשר יתחסדו לשקר, יתעקשו, ויקטינו את ערך המלאכה הזאת, באמרם מה נפקא מינה אם נדפס רבי אליעזר במקום ר' אלעזר, או ר' מאיר במקום רבי טרפון, ר' יוחנן במקום ר' יונתן, ר' אחא במקום ר' אבא וכו', יהיה האומר מי שיהיה, די לנו שנדע שבעל המאמר יהיה אחד מחכמי הגמרא, אשר כדברים האלה ועוד כאלה שמעתי באזני זה איזה ירחים מפי איש אחד מהמצוינים שבהם, ולכן כדי לסתום פיות אנשים מתעקשים כאלה, אשוב לבאר אשר לבד התועליות אשר יצמחו מזה להבנת הפשט הישר והאמתי, וההלכה הברורה, עוד מצד הדין ומצות חז"ל החובה עלינו להקפיד ולהשגיח על זה, וכי חכמינו ז"ל בעצמם הרבו לזרז על זה, וכן עוד כמה השתדלו בזה, ויען כי מאמריהם בזה הם רבים ורחבים, איחד לזה פרק בפני עצמו, והוא:

פרק ב

שנו חכמים בספרי פרשת שופטים (פסקא קפ"ח) מנין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע, ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר, ולומר על טמא טהור, ועל טהור טמא שהוא עובר בלא תעשה, תלמוד לומר לא תסיג גבול רעך, ע"כ, והובא להלכה בספר יראים לרבי אליעזר ממיץ (מצוה רנ"ח), ואם כי לכאורה היה נראה דכונת הספרי הוא דאינו עובר בל"ת אלא דוקא היכא דנפקא מינה בההלכה, ואם יחליף דרך משל דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע, ואנן לא קיי"ל כותיה דר"א, וכה"ג עוד חכמים אחרים דלא קיי"ל כוותייהו נגד חבריהם, הרי יטעה בהלכה, אבל היכא דאין נ"מ להלכה, מותר להחליף, אבל ראה זה שרבנו יהודה החסיד בס' החסידים (סי' תקפ"ו) מביא הספרי ומשמיט המלות "ולומר על טמא טהור וכו'" ופי' עיקר הכונה שלא יאמר דברי ר' אליעזר בשם ר' יהושע וכו' מטעם שאסור לומר דבר שלא בשם אומרו יעו"ש. והנה ראיתי להמגן אברהם או"ח סי' קנ"ו ס"ק ב' שכתב: "כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו, נדרים פרק קמא", והנה חפשתי בכל המס' נדרים ולא מצאתי זאת, עד שמצאתי

בילקוט משלי רמז תתק"ס, (והוא בדפוס פראנקפורט דף קמ"ב ע"ב) אל תגזל דל כי דל הוא, אמר רבי שמעון בן יוחאי אמר ר' יצחק בר טבלא אמר רבי חמא משום רבי אחא דתני רבי חייא כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנאמר אל תגזל דל כי דל הוא, ע"כ, ועל הגליון שם רשום "נדרים פ"א", אבל באמת הרשימה הזאת קאי רק על התחלת המאמר שנמצא באמת בפ"ק דנדרים [ח:], אלאשבילקוט נשתבשו שמות האומרים ע"י המעתיקים, ובאמת כן צ"ל: אמר רבי שמעון בר זביד א"ר יצחק בר טבלא א"ר חייא אריכא דבי ר' אחא א"ר זעירא א"ר אלעזר א"ר חנינא א"ר מיאשא משמיה דרבי יהודה בר אילעאי, מאי דכתיב וזרחה לכם יראי שמי אלו בני אדם שהן יראין להוציא שם שמים לבטלה. והנה פשוט דהילקוט הביא זה הענין והקדימו למה שהביא אחר זה דתני ר' חייא וכו' כדי להראות עד היכן הקפידו חכמינו ז"ל להזכיר שמות הרבה חכמים שאמרו זה בשם זה, והטעם הוא, משום דתני ר' חייא כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו וכו', וכן צריך להגיע בילקוט במקום "דתני", "דאמר" כי מקור המאמר הוא במדרש תנחומא פ' במדבר (סי כ"ב) ולפנינו הוא נלקה בחסר אבל נמצא לנכון בתנחומא הנדפס מחדש (סי' כ"ז) וזה לשונו שם: א"ר חזקיה א"ר ירמיה א"ר חייא בר אבא בשם ר' יוחנן כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר אל תגזל דל כי דל הוא. וצריך אדם כשהוא שומע דבר, לומר אותו בשם אומרו אפילו משלישי של הלכה, ששנו רבותינו [פאה פ"ב מ"ו] אמר נחום הלבלר מקובל אני מרבי מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן [הנביאים, שקבלו מן] הזקנים הלכה למשה מסיני וכו', וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ממי אתה למד מאסתר ששמעה הדבר ממרדכי ואמרה לאחשורוש שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי על ידי כן זכתה שנגאלו ישראל על ידיה, ע"כ. והנה סיום המאמר הוא מבואר בכמה מקומות, ומייתי לה במגילה [טו.] בשם רבי אלעזר אמר ר' חנינא, ושנויה גם בברייתא דקנין תורה באבות [פ"ו מ"ו] בין מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, והוא אחד מהכללים של ידו מפרש התלמודא בהרבה מקומות את לשון המשנה שנראה כשפת יתר, כמו: במס' חולין [קד:] ובנדה [יט:] יעו"ש ובשבת [קנ.] ובחולין [צד.] ובכריתות [כג.] וכן מהאי טעמא אמר ובשלהי מס' כלה ומייתי לה בברכות [כז:] כל האומר דבר מפי חכם שלא אמרו גורם לשכינה שתסתלק מישראל וכו' יעו"ש, והפי' הוא ע"פ מ"ש הרלב"ח בתשובה סי' ל' דמגודל שכר האומר דבר בשם אומרו, נלמוד עונש המיחס דבר למי שלא אמרו יעו"ש, וכן מצינו באמת לרבי יוחנן בעל המאמר דלעיל שהקפיד מאד על

רבי אלעזר על שאמר הלכה ולא אמרה משמו[7], כמבואר במס' יבמות [צו:] ובירושלמי ברכות פ"ב ה"א, ובמו"ק פ"ג ה"ז, ובשקלים פ"ב ה"ה, ובמדרש שמואל פרשה י"ט, יעו"ש היטב. אבל תחלת המאמר שבתנחומא שם צריך באור, דקאמר שצריך אדם לומר אפילו משלישי של הלכה, והלא מן המשנה דפאה שמביא לראיה מבואר דצריך לומר אפילו בשם חמישי של הלכה, אבל באמת הדברים מבוארים במקום אחר והוא בירושלמי שבת פ"א ה"ב ובקידושין פ"א ה"ז רבי חזקיה רבי ירמיה רבי חייה בשם רבי יוחנן אם יכול אתה לשלשל את השמועה עד משה שלשלה, ואם לאו תפוש או ראשון ראשון או אחרון אחרון מאי טעמא דכתיב והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, ע"כ. וזהו ג"כ כונת המאמר שבתנחומא וצריך אדם לומר בשם אומרו אפילו באופן שצריך לשלשל את ההלכה עד משה מסיני, ומייתי שפיר ראיה ממתני'. והנה אם כי יש מקום לאמר כי הבבלי חולק בזה עם שיטת רבי יוחנן דהרי בנזיר [נו:] אמרינן דממתניתין דשם (מדקאמר רבי אלעזר בשם רבי יהושע ולא קאמר בשם רבי יהושע בר ממל שאמר בשם רבי יהושע) שמעינן דכל מילתא דמתאמרה בי תלתא, קדמאי ובתראי אמרינן, מציעאי לא אמרינן, ואמר רב נחמן בר יצחק אף אנן נמי תנינן אמר נחום הלבלר מקובל אני מרבי מיאשא וכו' ואילו יהושע וכלב לא קא חשיב שמע מינה, ע"כ, יעו"ש בפי' המפרש ובתוס', אבל באמת סוגיין דעלמא כבבלי ריהטא כשיטת רבי יוחנן והוא מבואר בהרבה מקומות שאמרו בשם רביעי, בעירובין [ח:] א"ר כהנא בר תחליפא משמיה דרב כהנא בר מניומי משמיה דרב כהנא בר מלכיו משמיה דרב כהנא רביה דרב, ובמנחות [לט.] א"ר הונא בר יהודה א"ר ששת א"ר ירמיה בר אבא אמר רב – ובשם חמישי, בשבת [מז.] א"ר זירא א"ר אסי א"ר יוחנן א"ר חנינא א"ר רומנו לי התיר רבי וכו', ובגיטין [כו:] א"ר זירא א"ר אבא בר שילא א"ר המנונא סבא א"ר אדא בר אהבה אמר רב, ושם [לט:] א"ר שמואל בר אחיתאי א"ר המנונא סבא א"ר יצחק בר אשיאן א"ר הונא א"ר המנונא, – ובשם ששי, בחולין [צח.] א"ר שמן בר אבא א"ר אידי בר אידי בר גרשם אמר לוי בן פרטא א"ר נחום א"ר בירים משום זקן אחד ורבי יעקב שמו: דבי נשיאה אמרו, ועי' הגי' בזה בירושלמי תרומות פ"י ה"י – ובשם שביעי, בנדרים [ח:] שהבאתי למעלה, ועוד בכ"מ. נחזור לענינו דמתבאר מדברי הספרי והמקומות שהבאתי דמצד הדין אסור להחליף את שמות האומרים משום דעובר בלא תעשה וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ואביא בזה איזה דוגמאות איך הקפידו החכמים על זה, כמו בב"ק

[7] עיין מ"ש בזה הרב פנים מאירות חלק ראשון בהקדמה, ובמ"ש עליו הרב חיד"א בספר שם הגדולים ח"ב ערך זכרונות.

[צו:] א"ל רב אשי למר קשישא בריה דרב חסדא לאו אמינא לך לא תחליף גברי ההוא משמיה דרבי אילעאי איתמר, וכתב רבנו חננאל (הובא בחי' הרשב"א שם) וז"ל לא באה זאת השמועה אלא להודיע כמה היו זריזין להגיד השמועה ממי שקבל אותה מרבותיו וכי כל דבריהם אינם אלא בקבלה ברורה ממי שראוי לקבל שמועה מפיו ע"כ לשונו הזהב, וכן רב יוסף הקפיד על זה מאד כמבואר במס' מנחות [לט.] שאמר בשם שמואל, ואמר ליה רב יוסף, רב אמרה ולא שמואל יעו"ש ובסוכה [יא.] ועוד בכ"מ, וכן רבי זירא הקפיד על זה מאד כמבואר בעירובין [מו.] ובגיטין [לט.] דרבי יעקב בר אידי אמר בשם רבי יהושע בן לוי ואמר לו רבי זירא בפירוש משיע לך וכו' יעו"ש ובחולין [ה:] וכן בירושלמי ערלה פ"א ה"ד רבי יסא בשם ר' יוחנן שרשים אין בהם ממש אמר רבי זעירא לרבי יסא בפירוש שמעתינה מן ר' יוחנן או מן שיטתיה וכו'. ובזה נבין ענין נפלא בחולין [יח:] כי סליק רבי זירא אכל מוגרמת דרב ושמואל, אמרי ליה לאו מאתריה דרב ושמואל את, אמר להו מאן אמרה יוסף בר חייא, יוסף בר חייא מכולי עלמא גמיר, שמע רב יוסף איקפד, אמר אנא מכולי עלמא גמירנא, אנא מרב יהודה גמירנא דאפילו ספיקי דגברי גריס דאמר רב יהודה אמר רבי ירמיה בר אבא ספק משמיה דרב ספק משמיה דשמואל וכו', יעו"ש בתוס' ד"ה יוסף בר חייא שכתבו כלומר לא שמעה מרב ושמואל וכו' והוא תמוה מאד, ובפרט לומר כן על רב יוסף שהיה בעצמו מקפיד גדול על השמועות כמו שבארנו לעיל, והנה סבור הייתי לאמר דכונת רבי זירא היא דרב יוסף לפי שחלה ושכח תלמודו כמבואר בנדרים [מא.] ותלמידיו הזכירוהו כמבואר בפסחים [יג.] ועוד בהרבה מקומות, ולכן קאמר דמכולי עלמא גמיר, אבל הפי' הזה אינו מתישב על לבי מכמה טעמים, חדא דבעת שעלה ר"ז לארץ ישראל שזה היה בימיו של רב יהודה כמבואר בשבת [מא.] בעת ההיא היה עדיין רב יוסף קודם חליו שזה היה בעת זקנותו, כמו שאמר במנחתו [צט.] הזהרו "בזקן" ששכח תלמודו מחמת אונסו, ויתבאר זה בעז"ה בערכו, ועוד אמאי הקפיד רב יוסף עליו ואמר אנא מרב יהודה גמירנא, דהא שכח לאנסו גם מה שלמד מרב יהודה, אבל הפירוש האמיתי בזה מתבאר מדברי הירושלמי שבת פ"א ה"ב ושקלים ספ"ב וקידושין פ"א ה"ז, גידל אומר כל האומר שמועה בשם אומרה יהא רואה את בעל השמועה כאילו עומד לנגדו ומאי טעמא אך בצלם יתהלך איש, כתיב רב אדם יקרא איש חסדו זה שאר כל אדם, ואיש אמונים מי ימצא זה רבי זעירא, דאמר רבי זעירא לית אנן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת דהוא גברא מפתחא, א"ר זעירא לרבי יסא חכם רבי לבר פדייה דאת אמר שמועתא משמיה, אמר ליה, רבי יוחנן אמרן משמיה, א"ר זעירא לרבי אבא בר זבדא חכם רבי לרב דאת אמר שמועתא

משמיה, אמר ליה, רב אדא בר אהבה אמרן משמיה ע"כ. והנה ח"ו לפרש כונת רבי זירא דלית אנן חששין לדברי רב ששת בהלכה או בסברא ובפי' המשניות והברייתות, דמלבד שרבי זירא עצמו אומר בשם רב ששת כמבואר בירושלמי יבמות פ"ב ה"ב ושם פ"ג סוה"ד יעו"ש היטב, הלא אנן קי"ל בהלכה בכל מקום כרב ששת, ורק לגבי רב נחמן קי"ל כותיה באיסורי בלחוד, אבל כונת רבי זירא היא, דלפי שרב ששת הוא סגי נהור, ואינו רואה את המשניות והברייתות בספר, וכן השמועות שהוא שומע אינו רואה את בעלי השמועה והתנאים ששונים לפניו את הברייתות, יכול להיות שהוא שומע מפי מי שאינו מדקדק בשמועותיו ומחליף את שמות האומרים, וזהו שאמר "לשמועתיה" דרב ששת, וכמו שמצינו באמת בשבועות [יט.] דרב ששת מחליף בלשון המשנה דברי רבי אליעזר לרבי עקיבא, ודברי ר' עקיבא לרבי אליעזר, ואם כי רש"י ז"ל הרגיש שם וכתב "כשהיה שונה משנתנו פעמים מחליף דברי זה לדברי זה ולא היה מקפיד לפי שאין ביניהם חיוב ופטור" יעו"ש, אבל כבר בארנו לעיל שהחכמים הקפידו מאד על זה, וזה ג"כ כונת רבי זירא בחולין שם, מאן אמרה יוסף בר חייא, הלא הוא סגי נהור, כמבואר בב"ק [פז.] והוא מוכרח לשמוע מכולי עלמא ואינו רואה את בעל השמועה, ולכן יוכל להיות ששמע את השמועה דרב ושמואל מפי שאינו מדקדק, אבל גם ר' יוסף שפיר הקפיד עליו ואמר דבשלמא אם אני אומר דבר בשם ברייתא שאינני יכול להביט ולראות בספר יוכל להיות שלפעמים אני מחליף את שמות בעלי השמועה כמו שמצינו באמת בעירובין [עה:] אמר רב יוסף, תני רבי היו ג' אסורין, אמר להו רב ביבי לא תציתו ליה אנא אמריתה ניהלה ומשמיה דרב אדא בר אהבה אמריתה ניהלה הואיל ואני קורא בהם רבים כחיצונה, אמר רב יוסף מריה דאברהם רבים ברבי איחלף לי יעו"ש, אבל כשאני אומר בם רב ושמואל שזה לא שמעתי רק מרב יהודה שהיה רבי המובהק, והוא הלא אפילו ספיקי דרב ושמואל גריס, שהיה מקפיד גדול על זה.

אבא

אבא. תנא בדורות הראשונים, נזכר במשנה מסכת פאה [פ"ב מ"ו] אמר נחום הלבלר מקובל אני מרבי מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני, ומייתי לה בנזיר [נו:] ופי' שם המפרש והתוס' דסוף הזוגות היו הלל ושמאי, ומייתי לה עוד במדרש תנחומא פ' במדבר (סי' כ"ב) אלא ששם נשמט בטעות איזה תיבות מלשון המשנה, גם גרסי' שם במקום "הנביאים" "הזקנים", וע' באבות [פ"א מ"א]:

ר' אבא

ר' אבא. סתם, בשם הזה נזכרים חכמים שונים, בזמנים שונים, מסוף ימי התנאים, עד סוף ימי האמוראים, פעם בבבל פעם בארץ ישראל. ולפי שרוב ענייניהם ומאמריהם נזכרו על שם רבי אבא סתם, קשה מאד לברר וליחס את הדברים, למי הם ואיזה רבי אבא אמרם, ולכן הנני מוכרח להזכירם זה אחר זה לפי סדר הזמנים, ומי שדעתו רחבה יברר הדברים על בורים.

ר' אבא א

ר' אבא א. תנא מדור האחרון. נזכר במכילתא פרשת בשלח[9], אמר רבי אבא[8] דבר זה שח' לי רבינו הקדוש[10], אדם אחד היה בארץ ישראל והיו קורין אותו מרוטה משום מעשה שקרה לו שפעם אחת עלה להר ללקוט עצים, וראה נחש ישן והנחש לא ראהו, מיד סר שער ראשו, ולא היה בו שער עד יום מותו, והיו קורין אותו מרוטה. והנה מלשונו נראה שהוא מספר הדבר לא בארץ ישראל, ושהיה מתלמידי רבנו הקדוש החשובים ששח לו דברים בינו לבין עצמו, ונזכר עוד בתוספתא פ"ק דביצה ופ"ז דחולין והובאה בבבלי חולין [פד: ושם פה.], ובירושלמי פ"ק דביצה [ה"ג] אמר רבי אבא זה אחד מן הדברים שהיה רבי חייא אומר אין לי תשובה, והשיב רבי אלעזר הקפר ברבי[11] תשובה, ונזכר עוד בברייתא בפרקי רבי אליעזר[12] [פ' מ"ז], ונזכר עוד בברייתא שהובאה בבבלי יבמות [קכא:] אמר רבי אבא[13] אעפ"כ מת בנו של נחוניה חופר שיחין בצמא, ונזכר עוד בברייתא שהובאה בבבלי ברכות [מט.] יחד עם פלימו שהיה תלמיד וחבר לרבנו הקדוש. ונזכר עוד בברייתא שהובאה בבבלי כתובות [פא.] אמר רבי אבא שאלתי את סומכוס, וסומכוס היה תלמידו של רבי מאיר. וכתב רב האי גאון בתשובה הנדפסה בספר הערוך ערך אבי, וכן כתב רבנו חננאל בפי' מס' שבת [קלה:], שקבלה בידם

[8] במכילתא שלפנינו הגירסא רבי עקיבא, אבל הוא ט"ס המוכח, ובתחנומא הגי' רבי אחא, וגם זה הוא ט"ס המצוי בשני שמות אלו, אבל גי' רבי אבא הוא במכילתא כ"י ובשמות רבה ובלקח טוב ובילקוט בשלח רמז רנ"ה, ירמיה רמז רס"ו.

[9] ריש פ' ויסע, והובאה בשמות רבה פרשה כ"ד סי' ד'. ובתנחומא פ' בשלח סי' י"ח, ובלקח טוב פ' בשלח (ט"ו כ"ב).

[10] במכילתא כ"י ובלקח טוב ובילקוט הגי' רבינו הגדול.

[11] בתוספתא ובירוש' הגי' ר"א בנו של ר"א הקפר והוא ר"א הקפר ברבי כמו שנתבאר בערכו בע"ה ועמ"ש בזה בס' חסדי דוד לר"ד פארדו פי' התוספתא בביצה שם.

[12] עמ"ש בזה הגרד"ל שם ובמבוא.

[13] בב"ק ג. הגי' רבי אחא וכ"ה בירושלמי שקלים פ"ה ה"א, וכתב בדק"ס ב"ק שם שבגמ' כ"י גם ביבמות הגי' רבי אחא, והחילוף מצוי מאד בשני שמות אלו.

דכולהו תנאי מארץ ישראל אינון[15] לפיכך קרי להו רבי[14] בר מתלת דוכתי דאף על גבי דתנאי אינון קרי להו רב, רב אבא בהאשה שנפלו [שם] ורב אבא בשלשה שאכלו [שם] ורב חמא בהדא דוכתא, אבל בתשובה אחרת כתב רב האי והובאו דבריו בס' הערוך ערב רב, ובס' העיטור הלכות מילה, דגם במס' שבת [שם] גרסי' במקום רב חמא בר אבא[16]. וקבלה בידו לישנא דייקא מפומא דרבוותא דבשלשה מקומות הנזכרים גרסי' רב אבא. והוא רב[17] שאמרו עליו רב תנא הוא, וששמו היה אבא כמו שיתבאר בעז"ה בערכו רב אבא בר איבו. והנה מצאנו במדרש תהלים [מזמור ד'] רבי נתן בשם רבי אבא[18], ובמדרש שיר השירים [פרשה ד'] רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר בשם רבי אבא[19], ואם איננו ט"ס נראה שהוא התנא ר' אבא הנזכר:

ר' אבא ב

ר' אבא ב. נזכר בסדר תנאים ואמוראים להגאונים[20] שהיה מנהיג שררה בבבל בעת בוא רב לנהרדעא בשנת תק"ל לשטרות, ומפני כבודו לא נהג רב שררה עד שנפטר ר' אבא, אבל לא מצאנוהו מוזכר בשום מקום משני התלמודים. והרב בעל היוחסין ישער שהוא אבא בר אבא אבוה דשמואל. אבל במס' ברכות [יח:] מבואר שהוא נפטר זמן קצר קודם שנפטר בנו שמואל, א"כ לפ"ז חי עד סוף ימי רב ואולי גם אחרי פטירתו של רב, ויתבאר זה בערכו בע"ה. ואפשר שהוא אבא אבוה דרבי ירמיה, ע' בערכו, וראה זה מצאתי

[14] זהו ע"פ הכלל שכתבו הגאונים בסדר תנאים ואמוראים ובערוך ע' אביי שכל רבי מא"י וכל רב ומר מבבל, ע"ש ובערך רב אבא בר איבו.

[15] כוונת הגאון הוא שכל התנאים אף הבבליים נסמכו בא"י ושם קבלו התואר רבי.

[16] וכ"ה בגמ' כ"י מינכען, כמ"ש בדק"ס, אבל בספרים שלנו, בגמרא רש"י ותוס' וברי"ף וברא"ש ובשאילתות פ' לך ובה"ג ה' מילה ובכל ספרי הקדמונים הגי' רב חמא, ומ"ש הדק"ס דגי' "רב" היא ט"ס לפי שהוא תנא, אשתמטתיה דברי רב האי גאון, בשני המקומות.

[17] בהא דברכות מ"ט, יש לעיין טובא דברי שם באותו העמוד אי' אמר רב חננאל אמר רב אם לא אמר ברית ותורה יצא י"ח, והוא להיפך מדברי רב אבא שבברייתא, ע"ש היטב בסוגיא דקאמר ואת שבקת כולהו תנאי ואמוראי ועבדת כרב, והלא לדברי הגאון גם דברי התנא הוא רב, וצריך לדחוק ולומר דרב חזר בו בזקנותו, והא דתני בשמו בברייתא, הוא ממה שלמד בילדותו לפני רבנו הקדוש, וכדאמרינן שם אח"ז מסייע ליה לר' אילעאי דא"ר אילעאי אמר ר' אבא בר אחא (כצ"ל, כמ"ש בערכו ע"ש) משום רבנו וכו' ורבנו זה הוא רבנו הקדוש כמבואר בירושלמי ברכות פ"א ה"ט דדבר זה אמר ר' אבא בר אחא בשם רבי ע"ש ובערך אבא בר אחא ב' מ"ש בזה.

[18] רש"ב בהערות למד"ת מזמור ד' אית פ' העיר שבכמה כ"י הגירסא "ר' אחא" ושכן הגיה הר"א פדווינצאלי, וכבר כתבתי שהוא חילוף המצוי בשני שמות אלו.

[19] יותר נראה שצ"ל משום (אבא או) אביו והכונה לאביו רבי יוסי בן חלפתא ויש סמך לזה ממה שהמאמר הזה שנוי בקיצור בסדר עולם דר' יוסי פרק כ"ג ע"ש ור' ישמעאל בר' יוסי משום אביו נמצא הרבה פעמים בש"ס שבת טו. תענית ל'. ויבמות סז. ובירושלמי שם פ"ז ה"ב ע"ש ושם בבבלי קה: כתובות קד. סנהדרין כד. חולין כה:.

[20] הובא בס' הכריתות ח' ימות עולם שער ב'.

בחדושי התוס' כ"י למס' ברכות[22] [ס:] שהביאו בשם מדרש ויכולו רבה[21], אמר רב יהודה אמר רב אבא, ולפי שלא מצאנו את רב יהודה בארץ ישראל, היה נראה לומר שזה הוא ר' אבא דבבל, ורב יהודה למד אצלו, טרם בוא רב לשם, ואפשר גם כן שהוא רבי אבא שרב הונא אומר בשמו[23], והיה אפשר גם כן לומר שהוא אביו של רבי חייא בר אבא שעלה מבבל לא"י, כמו שיתבאר בערכו. אבל מה אעשה אם התוס' הנ"ל כתבו שנראה שר' אבא הזה שרב יהודה אומר בשמו הוא "רב" שהיה שמו ר' אבא. ולולא שרשה לשבש כל הוסחאות שבסדר תו"א, הייתי אומר שהוא ט"ס המצוי, וצ"ל ר' אחי, והוא ר' אחי בר' יאשיה אשר חי בבבל בימי רבנו הקדוש, כמבואר במס' קידושין [עב.] ובערכו, ויש סמך לזה, ממה שמצינו באיזה מקומות בירושלמי[24] שרב היה המפקד בבית מדרשו של ר' אחי, וע' בערכו ובע' רב אבא בר איבו מ"ש בזה בע"ה:

ר' אבא ג

ר' אבא ג. אמורא בארץ ישראל בדור הראשון, שונה הלכות מפי רבינו הקדוש[25], ומפי תלמידיו, רבי חנינא[29], רבי ינאי[28], רבי אושעיא[27], ומצאנוהו יחד עם ר' יונתן[26], והוא ר' אבא אשר רבי שמעון בן לקיש בעא קומיה והוא השיב לו[30], ואפשר הוא ר' אבא אשר רבנן דקסרין אומרים בשמו[33], ורבי חייא[32] [בר אבא] ורבי אלעזר[31] ורבי שמואל בר נחמני[35] אומרים בשמו, והוא ר' אבא אשר אומר בשם רבי אלכסנדרי[34].

[21] המדרש הזה הובא בספרי הראשונים כמו בתוסק סנהדרין נט. ד"ה אלא ובפירוש המוחס לרש"י על דבה"י א' (ג' א') וברוקח סי' מ"ט, ק"ח, קצ"ב, ר"ט, שכ"א, שכ"ו, שכ"ז. וע' בס' רב פעלים דף כז מ"ש אודותיו.

[22] הובא בס' יד מלאכי סי' תקנ"ג ע"ש.

[23] ירושלמי ערלה פ"א ה"ב, הוריות פ"ב ה"ה, בראשית רבה ס"פ כ"א, מדרש תהלים מזמור א', וע' לקמן ר' אבא ה' סי' י', שאפשר שר"ה זה הוא הוא רבי חונה שבירושלמי, והיה מתלמידי ר' ירמיה.

[24] מעשרות פ"ד ה"ו, סוכה פ"ד ה"ב, קידושין פ"א ה"ז, ע"ז פ"ד ה"א, ובכל המקומות בסגנון אחד רב מפקד לאלין דבי רב אחי ע"ש ובערך רב אבא בר איבו מ"ש בזה.

[25] ירושלמי שבת פ"א ה"ב, ועי' בראשית רבה פ"י סוף סי' ח'.

[26] ויקרא רבה פרשה כ"ב סי' י', ושם הם אומרים בשם ר' לוי ע' בערכו.

[27] כתובות עט. וע' ירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ג, ושם פי"א ה"ב, ושם שם ה"ד, ע"ז פ"ד ה"ד.

[28] ירושלמי כתובות פ"א ה"א סנהדרין פ"ג ה"ח. וע' בבלי כתובות עט. נדרים כב..

[29] מנחות פח: ובשיטה מקובצת מחק מלות "א"ר אבא" ולא ידעתי למה, וס' דק"ס לדף זה אינו בידי.

[30] ירושלמי נדרים פ"ד ה"ב ע"ש.

[31] מדרש תהלים הנדפס מחדש מזמור ל"ב סי' ג' ע"ש.

[32] מדרש תהלים מזמור א' ומזמור ל' ע"ש.

[33] מגילה ה'. אבל בדק"ס שם העיר בשם כל הכ"י הגי' משום ר' אחא. וכבר כתבתי שהוא חילוף המצוי.

[34] קה"ר ריש פרשה ז' סי' ג' ע"ש, אבל במדרש שמואל פכ"ג הגי' תלמידי דר' אימי ע"ש.

[35] מדרש תהלים מזמור ק"ב, ע"ש. אבל המזמור הזה הובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה ושם הגי' בשם ר' יונתן.

ר' אבא ד

ר' **אבא** ד. אמורא בבבל בדור השני שונה הלכות מפי רב[37], ומפי שמואל[36], ואם כי לא מצאנוהו יחד עם רב, ושדבר אתו פה אל פה, אבל מצאנו שאמר לרבי ירמיה בר אבא, כי דריש לנו רב להני קראי באגדה דריש כוותך[38], מבואר שהיה בפרקיה דרב, וגם שדבר עם רבי ירמיה בר אבא שהיה תלמיד וחבר לרב[40] בלשון אתה[39], אבל עם שמואל מצאנו שהיה לו לתלמיד גמור, והוא קוראו בלשון ירושלמי, רבי שמואל, ואין זה תואר הסמיכה שהרי שמואל לא נסמך ולא נקרא רבי[41], אלא הוא בלשון ירושלמי כמו "מר" בבבלי, ומצאנו שאומר רבי שמואל אסברה לי וכו'[42], ואין לומר שהוא ר' אבא אחר ומדבר מהאמורא הירושלמי ר' שמואל[43], שהרי מצאנו עוד הפעם, שמספר מעשה באשתו של פרסי אחד, שהשכירה חצר שלה שלא מדעת בעלה, ואתא קומי רבי שמואל, ושרא[45]. ועניינם של הפרסיים לא מצאנו בא"י רק בבבל, עם רב ושמואל[44], ודע כי עוד לא נתברר לי אם רק אבא זה איננו גם ר' אבא ה' שבסמוך, אף שחלקתים לשנים:

ר' אבא ה

ר' **אבא** ה. אמורא בבבל בדור השני והשלישי תלמיד רב הונא, ורב יהודה, ורב חייא בר אשי, ועניניו ומאמריו מלאים בשני התלמודים, אלא שבירושלמי נזכר לרוב בשם רבי בא, אבל עוד לא נתברר בן מי הוא, ואיה מקום מולדתו. והנה הרב בעל היוחסין מסופק

[36] ברכות נ'. עירובין יג: סוכה יג: מגילה ה'. ע"ש, חולין צב: ירושלמי שבת ספ"ה, שם פי"ז ה"א, עירובין פ"ו ה"ז, ובסנהדרין פ"ג ה"ט ר' בא בר שמואל, צ"ל "בשם שמואל", וע' היטב ירושלמי יבמות פ"ד הי"א, נדה פ"א ה"ג א"ר ברכיה בשם שמואל וכו' א"ל ר' מנא מן שמע רבי הדא מילתא א"ל מן ר' אבא ע"ש. ולקמן ר' אבא ה'.

[37] ביצה טז: יומא סד: יבמות לז: שם סח: שם סט. שם עז. שם פז. גיטין פז: תמורה כג. ירושלמי ברכות פ"א ה"ה, שם פ"ו ה"א, שביעית פ"י ה"א. שם שם ה"ג. שבת פי"ז ה"א, עירובין פ"ז ה"ב, פסחים פ"ה ה"ב, שם פ"ז ה"ו. סוכה פ"א ה"א, שם שם ה"ה. שקלים פ"א ה"ד, מגילה פ"ב ה"ב, תענית פ"ב הי"ד, שם פ"ד ה"א, מו"ק פ"ג ה"ה, יבמות פ"ח ה"ג, שם פי"ב ה"א, שם שם ה"ב, נזיר פ"ב ה"י, שם פ"ד ה"ד, סוטה פ"ה ה"ב, שם פ"ט הט"ו, גיטין פ"א ה"א, שם פ"ג ה"ב, שם פ"ז ה"ג, שם פ"ח ה"ב, שם פ"ט ה"ז, קדושין פ"ג ה"ו, שם פ"ג הי"ב, שם פ"ד ה"א, ב"מ פ"ב ה"ח, שבועות פ"ד ה"ב, שם פ"ו ה"ב, ושם ספ"ו, ע"ז פ"א ה"ב, שם פ"ג ה"ג, שם שם ה"ט, שם שם ה"ח, שם פ"ח ה"י, נדה פ"ג ה"ב, שם שם ה"ד, ויקרא רבה פרשה ל"ב סי' ו', ועוד.

[38] חולין צב., וכן בירושלמי קדושין ריש פ"ב ה"א ר' אבא אתא עובדא קומי רב ועבד שליח עד, ע"ש.

[39] והא דאי בחולין נז. דר' אבא א"ל לר' ירמיה בר אבא למה ליה "למר" כוליה האי, זה הוא ר"א תלמיד ר"ה ורב יהודה, כמבואר שם בסוגיא ע"ש, והוא קבל הרבה מר' ירמיה בר אבא, כמבואר בערכו בסמוך.

[40] ברכות כז. ע"ש ובערכו.

[41] ב"מ פה: ע"ש ובערכו.

[42] ירושלמי עירובין פ"ו ה"ז, ע"ש.

[43] ע' בערכו.

[44] ע' ירושלמי ברכות פ"ו ה"ב, שבת ספט"ז ע"ש, קדושין פ"ג ה"י, קהלת רבה פרשה ז' סי' ח' ע"פ טוב אחרית דבר ע"ש ועוד בכ"מ.

[45] ירושלמי עירובין פ"ו ה"ג.

אם הוא ר' אבא בר ממל, או בר אחא, וע' בערכם שזה לא יתכן, וכמעט לא אדע מי הביאו לידי ספק זה, והנה סבור הייתי לומר שהוא ר' אבא בנו של ר' חייא בר אבא, לפי שמצאתי בירושלמי יבמות פרק ט"ו [ה"א] רבי אבא בשם ר' חייא בר אשי וכו', אמרה ר' אבא קומי רבי חייא בר אבא, אמר ליה לא בני וכו', ופשט הלשון הזאת אומרת, דרבי אבא סתם שאומר הרבה בירושלמי בשם ר' חייא בר אשי, הוא בנו של ר' חייא בר אבא, וכן היה נראה לי לפרש לשון הבבלי במס' מו"ק [כב.] גמירי חבריה דרבי אבא בר חייא מרבי אבא ומנו רבי זירא, ואמרי לה חבריה דרבי זירא מרבי זירא ומנו רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא, ופשוט הוא ד קא משמע לן דסתם חבירו של רבי זירא הוא ר' אבא ב"ר חייא ב"א, וסתם ר' אבא הוא בנו של ר"ח ב"א וחבירו דרבי זירא, אבל מה אעשה אם רבנו גרשום מאור הגולה ורש"י בפירושם במ' חולין [נ.] שגם שם אי' ענין זה, לא כתבו כן. ודע שמצינו מאמרי רבי אבא סתם בירושלמי, שהם דברי רבה בר נחמני בבבלי[46]:

ב

תחלת עניניו של רבי אבא מצאנו רק בבבל, אבל נראה לי שתחלה למד בארץ ישראל, כמו שמצינו במס' ב"מ [קז.] אשכחינהו ר' אבא לתלמידי דרב ואמר להו מה אמר רב בהני קראי וכו' אמרו ליה הכי אמר רב וכו' אמר להו, רבי יוחנן לא אמרי הכי. והנה בשם הזה "תלמידי דרב" לא נקראו אלא בחיי רב, או במשך שבע השנים שמלך שמואל לבדו בנהרדעא, דאי לאחר פטירתו של שמואל, הרי נעשו כולם תלמידי רב הונא שישב בראש הישיבה בסורא, ולא נקראו עוד תלמידי דרב, כמו שבארנו זאת בארוכה במבוא הספר בראיות רבות ונכוחות משני התלמודים ומקבלות הגאונים, וא"כ נמצאינו למדין מזה שר' אבא היה בבבל בתחלת אלף החמשי, ועוד קודם שנעשה רב הונא לראש הישיבה, וכן מצינו לו שאמר בשם "אמרי בי רב"[48] שהוא רב המנונא[47] שהיה המפקד בבית מדרשו של רב[50] בסורא אחרי פטירתו, ויש אומרים שהוא רב הונא[49] שנקרא כן כל ימי חיי שמואל טרם שנעשה לראש ישיבה, כמו שנבאר כ"ז בע"ה בסוף ערך רב אבא בר איבו, ובערך רב הונא. ונתבאר מזה שבעת ההיא כבר היה לרבי אבא קבלות

[46] ע' ירושלמי שקלים ריש פ"ב אפי' תימר בשומר שכר וכו' והם דברי רבה בבבלי ב"מ נח. ע"ש, וע' ירושלמי יבמות פי"ב ה"א ר' אבא ר' יהודה בשם רב אם יבוא אליהו וכו' הם דברי רבה א"ר כהנא אמר רב בבבלי יבמות קב. ע"ש.

[47] סנהדרין יז: ע"ש ובערכו, אבל בירושלמי כתובות פ"ח ה"ח אומר ר' אבא דבר זה בשם רב חייא בר אשי, וגם הוא היה מגדולי תלמידי רב, ע' ערכו.

[48] כתובות פ. וע"ש ברש"י ובירושלמי שם פ"ח ה"ח.

[49] ע' סנהדרין יז: ב"ק יט. ושם עה. ויבמות פג: ברש"י ותוס', וע' בערכו.

[50] ירושלמי מעשרות פ"ד ה"ה, סוכה פ"ד ה"ב, קדושין פ"א ה"ו, רב המנונא מפקד לחברייא וכו' ע"ש ובערכו.

מרבי יוחנן, וכן נראה ממה שמצינו שרבי אבא אומר בשם רב כהנא[51], ובשם רב כהנא אמר רב[53], ורב כהנא עלה לא"י בחיי רב[52], וא"כ קבל ר' אבא ממנו בא"י טרם שהלך ר"א לבבל. והנה אם כי לא מצאנו לרבי אבא שהיו לו ענינים עם רבי יוחנן פה אל פה, אבל הרבה הלכות שונה מפיו של רבי יוחנן[54], ורק איזה דברים הוא אומר בשם ריש לקיש[55], אשר מזה נראה כי בימי ילדותו שקד רק בבית מדרשו של רבי יוחנן. ושם נסמך בתואר רבי[56], והלך לבבל, ושהה שם זמן רב, ושוב עלה לארץ ישראל, כמו שנבאר בזה על הסדר:

[51] שבת קכה: ע"ש.
[52] ב"ק קיז. ע"ש ובערכו.
[53] שבת לח. ע"ש.
[54] עירובין מו: ירושלמי שבת פ"ג ה"ז, יומא פ"א ה"א, נדרים פ"א ה"א. נזיר פ"ב ה"י, ועוד בכ"מ. בר"ר פ' מ"ד סי' כ"ג, ועוד במדרשים בכ"מ.
[55] שבת סג. ע"ש, כתובות פד: ע"ש.
[56] ע' ערוך ערך אביי, בתשובת הגאונים שם, ובמ"ש בזה בערך [רב] אבא בר איבו סי' ב'; ועוד בכ"מ.